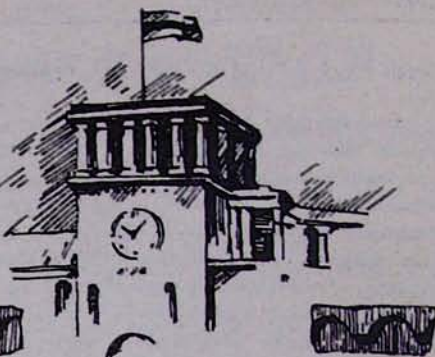

Մայր հայրենիքում

ՄԱՇՏՈՑՑԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԻ ՆՈՐ ԴԱՓՆԵԿԻՐԸ (Հայագետ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյան)

1974 թ. հունիսի 19-ին Օշականի ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անունը կրող դպրոցի բակում Հայկական ՍՍՀ Միհիստրների սովետի կողմից հայագիտական առավել աչքի ընկնող աշխատությունների համար սահմանված **Մաշտոցյան մրցանակը** Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի արեգիդենտ ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի կողմից հանձնվեց բազմավաստակ պատմաբան և աղբյուրագետ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանին:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակի առթիվ սահմանված մրցանակի երկրորդ դասի ներքո դարձավ Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի հայ ժողովրդի միջին դարերի պատմության բաժնի վարիչ դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանը՝ հայագիտության վերջին տարիների մեծագույն նվաճումներից մեկը հանդիսացող իր **«Կանոնագիրք հայոց»** երկհատոր արժեքավոր աշխատասիրության համար: Տարիներ առաջ նույն մրցանակի առաջին դասի ներքո էր դարձել Մատենադարանի տնօրեն, ակադեմիկոս Վազգեն Հակոբյանը, պատմաբան-բանասեր, ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանն իր կազմած բազմահատոր հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների կրթողային գործի համար:

Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրաց ընթերցասրահում միշտ կարելի է տեսնել իր մնացած անկյունն ունեցող, ջղուտ դեմքով ու պրպտող աչքերով, համառ ու տքնաջան աշխատող, միշտ երիտասարդ ու միշտ որոնող հայագետին՝ Վազգեն Հակոբյանին:

Նրա կյանքի ուրախության աղբյուրը հայ ձեռագրերի աշխարհն է և նրանցում կատարած իր աղբյուրագիտական հայտնաբերությունները: Եվ իսկապես ինչքա՞ն մեծ թիվ են կազմում մեր միջնադարյան այն սկզբնաղբյուրները, որոնք, շնորհիվ Վազգեն Հակոբյանի աշխատանքների, դուրս եկան մոռացությունից և պատշաճ բնագրագիտական համեմատություններով ու ճշգրիտումներով և արժեքավորումներով ի սպաս դրվեցին հայագիտությանը:

Վազգեն Արտաշեսի Հակոբյանը ծնվել է 1913 թ. փետրվարի 14-ին Հայաստանի այժմյան Ղուկասյանի շրջանի Չողի (այժմ՝ Լեռնագյուղ) գյուղում: Իր նախնիները գաղթել էին հասեհից: Վազգենը փոքրուց իր գրադասիրությունը ժառանգեց պապից՝ տ. Հակոբ քահանայից, և մորից՝ Մագթադից, որոնք օժտված են եղել բացառիկ ուսումնատենչությամբ և հայրենասիրությամբ: Ապագա հայագետը հազիվ 7 տարեկան էր, երբ 1920 թ. պատերազմների ընթացքում որբացավ իր հորից և պապից, որոնք զոհ դարձան թուրքական ներխուժմանը: Սակայն ուսման ծարավի մանուկը, իր վերածնվող հայրենիքում, հնարավորություն ունեցավ ավարտելու Լեռնականի Մոսկվայի անվան մանկավարժական տեխնիկումը և ապա կարճ ընդմիջումից հետո, 1936 թ., ընդունվելու Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետ, որն ավարտեց 1941 թ. գերագանցության դիպլոմով: Նա ուսանող էր, երբ ձեռնամուխ է լինում գիտա-հետազոտական աշխատանքի և

1941 թ., առաջին անգամ լինելով, տպագրում իր առաջին գիտական ընդարձակ ուսումնասիրությունը (հեղինակակցությամբ Հ. Ութմազյանի)՝ նվիրված 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման կենտրոններին

պետական համալսարանում՝ հայ ժողովրդի պատմության գծով, և ստացավ հայագիտական խնամված պատրաստություն մեծանուն հայագետ ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյանի շնչի տակ:

Գոկտ.-սրոֆ. Վահագն Հակոբյանն աշխատելիս

և նրանց ծրագրերին¹: Հակոբյանն ապա անցել է մանկավարժական աշխատանքի Մեծ Ծափրիար գյուղի դպրոցում՝ իբրև տնօրեն և պատմության ուսուցիչ:

1942 թ. Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին Հակոբյանը զորակոչվել է բանակ, որ վիրավորվելուց հետո՝ զորացրվել է: 1943—1957 թթ., շուրջ 14 տարի, Հակոբյանը դարձյալ զբաղվել է մանկավարժությամբ՝ իբրև պատմության ուսուցիչ Երևանի Մաքսիմ Գորկու անվան միջնակարգ դպրոցում:

Հակոբյանն իր մանկավարժական աշխատանքներին զուգահեռ 1944—1947 թթ. կառուցապես դառնալ ասպիրանտ Երևանի

Հայագետ Հակոբյանի համար հատկապես շատ արգասաբեր եղան Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտում անցկացրած տարիները, որ նա աշխատում է սկսած 1947 թ. ապրիլից առ այսօր: Այստեղ է, որ նա իր բացառիկ ջանասիրությամբ խորացավ ու հմտացավ գիտա-հետազոտական աշխատանքների մեջ և ապրեց իր միանգամայն ուսանելի շեշտակի վերելքը: Նա 1948 թ. փայլուն կերպով պաշտպանեց իր թեկնածուական ավարտաճառը՝ նվիրված «Արիստոտելին վերագրված «Յաղագս աշխարհի» աշխատության հայկական թարգմանության ընդարձակ բնագրին և հայկական մեկնություններին»: 1951 թ. Հակոբյանը ստացավ նաև ավագ գիտական աշխատողի պատվավոր կոչում: Բացառիկ խստապահանջության և համեստության տեր գիտնականը, որ արդեն իսկ ճանաչված դեմք էր հայագիտության մեջ իր հեղինակած մեծագրական հատորներով և գիտական բազմաթիվ հոդվածներով, մի-

¹ Հ. Ութմազյան և Վ. Հակոբյան, Հայ ազատագրական զաղապարների երկու կենտրոն և երկու ծրագիր XVIII դարի երկրորդ կեսին, Երևանի պետ. համալսարանի «Ուսանողների գիտական աշխատությունների ժողովածու», № 3, 1941, էջ 71—161:

այն 1967 թ. հանդես եկավ իր դոկտորական ավարտաճանտի պաշտպանությանը, որը նշվիրված էր «Կանոնագիրք հայոց»-ը և նրա խմբագրությունները թեմային:

1974 թ. հունիսի 19-ին Օջակյանում Վ. Հակոբյանին շնորհվեց հայագիտության բարձրագույն պարգևը՝ Մաշտոցյան մրցանակը... Վազգեն Հակոբյանը 1971 թ. նոյեմբերից սկսած առ այսօր ղեկավարում է Պատմության ինստիտուտի հայ ժողովրդի միջին դարերի պատմության բաժինը և իր կարևոր մասնակցությունն է բերում հայագիտական նոր ուժերի պատրաստման շնորհակալ գործին: Նա միաժամանակ 1969—1974 թթ. դասախոսել է Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի տարբեր ֆակուլտետներում: 1972 թ. սեպտեմբերին Հակոբյանին շնորհվեց պրոֆեսորի կոչում: Նա ընտրվել է նաև Պատմության ինստիտուտի, ինչպես նաև պետական համալսարանի հայագիտական կենտրոնի գիտական խորհուրդների անդամ:

Վազգեն Հակոբյանի գիտական առաջին խոշոր նվաճումը պատմական արժեքի մանր ժամանակագրությունների և տարեգրությունների երկու ծավալուն հատորների պատրաստումն ու հրատարակումն էր: Նրանք լույս տեսան Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի հրատարակությամբ, իբրև «Նյութեր հայ ժողովրդի պատմության» մատենաշարի երրորդ և յոթերորդ հատորներ 1951 և 1956 թթ.: «Մանր ժամանակագրություններ XIII—XVIII դդ.» խորագրով: Այս հատորներն ընդգրկում են 1151 էջ (455+XI+685): Հիշյալ երկու ստվար հատորներում ի հայտ են եկել 85 մեծ և փոքր ժամանակագրություններ և տարեգրություններ, որոնցից 55-ը առաջին անգամ ուսումնասիրվել և հրատարակվել են Հակոբյանի ջանքերով, 5-ը՝ հրատարակվել են նորահայտ բնագրերի հիման վրա և կամ մի քանի այլ տարբերակների միջոցով, իսկ մնացյալ բնագրերն էլ ճշգրտվել և լրացվել են: Աշխատասիրողը հիշյալ հատորների պատրաստման համար ոչ միայն չի գոհացել Մաշտոցյան Մատենադարանի հազարավոր ձեռագիր գանձերի զրննումով, այլև նոր որոնումներ է կատարել նաև Մոսկվայի Լենինի անվան, Լենինգրադի Սալտիկով-Շչեդրինի անվան գրադարաններում և Արևելագետների ինստիտուտում, ինչպես նաև Բաքվի և Թբիլիսիի թանգարաններում:

Երկու հատորներն էլ վերջում ունեն օտար բառերի բառարան, աշխարհագրական անունների, անձնանունների և առարկայական ցանկեր:

Վազգեն Հակոբյանի «Մանր ժամանակա-

գրություններ XIII—XVIII դդ.» երկհատոր գործի մասին գնահատականի տողեր են հրատարակել Լևոն Մելիքսեթ-Մեհկը, Վ. Ոսկանյանը, Էմ. Պիլագյանը և Բ. Ներսես Ալիևյանը:

Առանց դարարի մեղավաճանորեն աշխատող հայագետը 1964 թ. շատ ավելի մեծ մի հաղթանակ արձանագրեց իր գիտական կյանքում, որն ինչպես Երևանում, այնպես էլ արտասահմանում համարվեց հայ աղբյուրագիտության ամենախոշոր նվաճումներից մեկը: Հակոբյանի այդ սխրանքը «Կանոնագիրք հայոց»-ի առաջին հատորի լույս ընծայումն էր՝ բաղկացած 822 էջից կամ հեղինակային 60 մամուլից, որը արդյունք էր տասնամյա տիտանական աշխատանքի: Յոթ տարի անց, 1971 թ., հրատարակ հանեց նաև նույն «Կանոնագիրք հայոց»-ի Բ հատորը՝ բաղկացած շուրջ 600 էջից:

«Կանոնագիրք հայոց»-ը հայ ժողովրդի իրավաբանական մտքի հնագույն հուշարձանն է, կանոնների մի ժողովածու, որը, սկիզբ առնելով VIII դարից, շարունակել է իր գոյությունը, մինչև XX դարի սկզբները: Երկար դարեր հայ եկեղեցական այլ ժողովների կողմից սահմանված կանոններն օրենքի ուժ են ունեցել և՛ հոգևորականության, և՛ բովանդակ ժողովրդի համար: Այդ կանոններում պարփակված են հայ վաղ միջնադարի հասարակության ամբողջ կյանքն իր բոլոր ծալքերով: Հատկապես հայ պետականության վերացումից հետո, օտար բռնակալների տիրապետության օրոք, ինչպես նաև հայ գաղթալայրերում նրանք անգնահատելի դեր են խաղացել ազգային սովորույթների պահպանման և ազգային ինքնաճանաչման գործում: Հետևաբար «Կանոնագիրք հայոց»-ը մի տեսակ վահան է հանդիսացել օտարացման և ձուլման դեմ: Այն անգնահատելի աղբյուր է ոչ միայն հայ միջնադարյան պատմության, այլ նաև իրավաբանության, փիլիսոփայության, լեզվաբանության, բնական գիտությունների, ճարտասանության, ազգագրության, բժշկության, թատրոնի, ժողովրդի կյանքի ու կենցաղի և այլ հարցերի ու խնդիրների վերաբերյալ: Նա միաժամանակ հսկայական նյութ է բովանդակում հայերի և այլ ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող մշակութային կապերի, ինչպես նաև նրանց միջև գոյություն ունեցող ներքին հակասությունների և այլ հարցերի վերաբերյալ: Հայկական կանոնների ուսումնասիրությունը կարելի է նաև այն տեսակետից, որ նրանք հանդիսանում են Սովետական Միության ժողովուրդների իրավագիտական մտքի հնագույն սկզբնաղբյուրը, որի գիտական

արժեքը դուրս է գալիս ազգային շրջանակներից»²:

Մինչև Վ. Հակոբյանը, ուրիշներն էլ են գրառվել «Կանոնագիրք հայոց»-ի բնագրի հրատարակման և ուսումնասիրման հարցերով, սակայն ոչ ոքի չի հաջողվել հայագիտությանը պարզել նրա գիտական-բնական ամբողջական բնագիրը: Վ. Հակոբյանը մեկ-մեկակ լծվեց մի աշխատանքի, որն առանց չափազանցության կարելի էր համարել մի խոսք գիտնականների գործ: Նա ոչ միայն կատարեց Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող շուրջ 200 «Կանոնագիրք հայոց»-ի ձեռագիր օրինակները մանրակրկիտ կերպով զննելու հոգնատանջ աշխատանքը, այլև վերջիններից առանձնացրեց իր կողմից ընտիր համարված 47 գրչագրեր (ընդօրինակված XIII—XIX դդ.) տարբեր թերթավածքների համար, իսկ իբրև բնագրի հիմք ընդունեց աշխարհում մեզ հասած «Կանոնագիրք հայոց»-ի հնագույն օրինակի մանրալուսանկարները: Այդ գրչագիրը պահվում է Պարսկաստանի Նոր Զուղայի Ամենայրիկի վանքի մատենադարանում (№ 131) և գրված է մետրոպոլիտ ողղագիծ երկաթագրով Հովհաննես գրչի կողմից Կիլիկիայում 1098 թ.: Վ. Հակոբյանը միաժամանակ Կանոնագրի թարգմանական կանոնները համեմատել է հունարեն բնագրերի հետ և մի առ մի նշել նրանց տարբերությունները: Վ. Հակոբյանն իր առաջ խնդիր էր դրել ոչ միայն կազմել «Կանոնագիրք հայոց»-ի գիտական համեմատական բնագիրը, այլև միաժամանակ հայտնաբերել Հովհանն Օձնեցի կաթողիկոսի կողմից VIII դարում կազմված ժողովածուն և նրանից անջատել հետագա դարերում ավելացված բոլոր կանոնները:

Եվ ահա շնորհիվ Վ. Հակոբյանի ավելի քան 15 տարիների արտամաշ և հեկհե աշխատանքների, հայագիտությունը, առաջին անգամ լինելով, կարողացավ ունենալ «Կանոնագիրք հայոց»-ի բնական բնագիրը, որը մաքրվեց դարերի ընթացքում ստեղծված «Կանոնագիրք հայոց»-ի բազմաթիվ տարատեսակներից, և կանոնագիրքը միաժամանակ վերստացավ Հովհանն Օձնեցու ճշգրտված ժողովածուի նախնական ձևը: Վ. Հակոբյանը Ա. հատորի իր առաջաբանում արժանին է մատուցել իր միջոցով էլ ավելի արժեքավորված հեղինակի՝ Հովհանն Օձնեցի կաթողիկոսի, հայ մեծ երախտավորի կյանքին ու գործին:

«Կանոնագիրք հայոց»-ի Բ հատորը կազմելիս Վ. Հակոբյանն իր առաջ խնդիր էր դրել՝ բացահայտել Հովհանն Օձնեցու կողմից

կազմված կանոնագրքում X—XI դդ. ընթացքում կատարված հավելումները, ի մի բերել դրանք, կազմել նաև վերջիններիս գիտա-համեմատական բնագիրը, ենթարկել ուսումնասիրության և ծանոթագրել: Այս հատորի համար ևս Վ. Հակոբյանն իր օգտագործած 50 ձեռագրերից բացի ծանոթագրությունների համար զննել է 15 գրչագրեր ևս, իսկ իր նոր ներածության և ծանոթագրությունների համար օգտագործել է այլ 49 ձեռագրեր ևս, ինչպես նաև արտասահմանյան գրչագրերի մանրալուսանկարներ:

Ինչպես Ա, այնպես էլ Բ հատորների վերջում իբրև հավելված լույս են ընծայվել զանազան կանոնների հնագույն մագաղաթյա պատառիկ-պահպանակներ: Բացի կցված ծանոթագրություններից, որոնցից յուրաքանչյուրն արժանի է առանձին ուսումնասիրության, երկու հատորներն էլ վերջում օժտված են կանոնախմբերի առաջաբանների, վերջաբանների և հոդվածների սկզբնատողերի, ինչպես նաև առարկայական, անձնանունների և տեղանունների ցանկերով: Եթե Ա հատորում տեղ են գրավել 24 կանոնախմբեր, ապա Բ հատորում մոտք են գործել հետագայում ավելացված, սակայն միջնադարում դարձյալ օրենքի ուժ ունեցող 33 կանոնախմբեր: Երկու հատորներն էլ խմբագրվել են բանասերներ Հ. Անասյանի և Էմ. Պիվազյանի կողմից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ քիչ անգամ է պատահել, որ մեր աղբյուրագետ մշակներն այնպիսի համընդհանուր բարձր գնահատանքի են արժանացել, ինչպես այդ կատարվեց Վ. Հակոբյանի նկատմամբ: Հայաստանում ու Մոսկվայում, Կ. Պոլսում և Երուսաղեմում ու մինչև իսկ ԱՄՆ-ում լույս տեսան մեծ թվով դրվատալից գրախոսություններ՝ ստորագրված հայագիտության ճանաչված դեմքերի կողմից, որոնք վեր հանեցին կատարված գործի արժեքն ու մեծությունը: «Կանոնագիրք հայոց»-ի մասին երևանում և Մոսկվայում հայերեն և ռուսերեն լեզուներով գրախոսություններով հանդես եկան Սուրեն Սրկշատյանը³, Ասատուր Մնացականյանը⁴, Մուշեղ Նարյանը⁵, Լևոն Խաչերյանը՝ երկու անգամ⁶, Բ. Ուլուբաբյա-

³ «Էջմիածին», 1966, № 5, էջ 51—56: Տես նաև «Сов. государства и права», Москва, 1965, № 6.

⁴ «Գրական թերթ», 1965, հունիսի 25, № 26 (1282):

⁵ «Սովետական Հայաստան», օրաթերթ, 1965, հունիսի 9, № 134(13479): Տես նաև նույնից «Բաների Հայաստանի արխիվներ», 1965, № 3, էջ 207—220:

⁶ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1972, № 4 (59), էջ 249—256 և «Սովետական Հայաստան», օրաթերթ, 1972, հունիսի 2:

² Ս. Արևշատյան, «Էջմիածին», 1966, № 5, էջ 51:

ընդ և ուրիշներ, իսկ սփյուռքում՝ քազմավաստակ ամերիկահայ քանասեր Հարություն Քյուրտյանը⁷, Կ. Պոլսում՝ Գուրգեն Տեր-Վարդանյանը⁸ և ուրիշներ: Հեղինակը այս առթիվ ստացել է նաև շնորհավորական քազմաթիվ նամակներ արտասահմանյան հայ և օտար հայագետներ Հ. Պ. Ութթեհից և Ֆրա Ա. Ռընուից (Ֆրանսիա), պրոֆ. Ժեռար Գարիտից (Բելգիա), դոկտ. Էդ. Շյուցից (Հունգարիա) և ուրիշներից, որոնք իրենց մեծ գոհունակությունն են հայտնել նման գործով հայ աղքատագիտությունը հարըստանալու առթիվ:

Սակայն Վ. Հակոբյանի երկասիրությունները չեն ավարտվում վերոհիշյալներով: Նա հետազոտողներից մեկն է եղել հայ-ռուսական դարավոր քարեկամությունը արտացոլող անհամար վավերագրերի: Նա իր մասնակցությունն է բերել հանգուցյալ պատմաբան Պ. Հարությունյանի և Ս. Ավակիմովայի հետ միասին «XVIII դարի վերաբերյալ հայ-ռուս հարաբերությունների պատմությանը նվիրված երկհատոր փաստաթղթերի ժողովածու»-ներին, որոնք լույս տեսան ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի հրատարակությամբ 1964 և 1967 թթ.: իբրև այդ շարքի Բ հատորի¹⁰ Ա և Բ¹¹ մասեր, ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանի խմբագրությամբ և առաջաբանով: Երկու հատորը միասին ընդգրկում է 820 էջ: Հատորներում հավաքված փաստաթղթերը տարիների ընթացքում հայտնաբերվել և վերծանվել են Մոսկվայի զանազան արխիվներից:

Մեարոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակին նվիրված հոդվածների ժողովածուն¹²

⁷ «Գրական թերթ», 1978, մարտի 2, № 10(1681):

⁸ «Սիոն», Երուսաղեմ, 1966, հուլիս, էջ 365—367:

⁹ «Մարմարա», Կ. Պոլիս, 1967, հունիսի 2:

¹⁰ Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сборник документов, том II, часть I, под редакцией Ашота Иоаннисяна, изд-во Академии наук Армянской ССР, Ереван, 1964.

¹¹ Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века. Сборник документов, том II, часть II, под редакцией Ашота Иоаннисяна, изд-во Академии наук Армянской ССР, Ереван, 1967.

¹² Մեարոպ Մաշտոց, հոդվածների ժողովածու, Հայկ. ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա, Պատմության ինստիտուտ, խմբագրությամբ Աշոտ Հովհաննիսյանի: Ժողովածուն հրատարակության պատրաստեցին, առաջաբանը և անհրաժեշտ ծանոթագրությունները գրեցին Վ. Ա. Հակոբյանը, Հ. Ս. Անասյանը և Հ. Մ. Բարթիկյանը, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1962:

ևս, որ լույս տեսավ 1962 թ., կազմվել էր դարձյալ Վ. Հակոբյանի կողմից՝ գործակցությամբ Հ. Անասյանի և Հր. Բարթիկյանի:

Վերջերս Վ. Հակոբյանը, հեղինակակցությամբ պատմական գիտությունների դոկտոր Լ. Բաբայանի, լույս ընծայեց նաև իր ուսուցչին՝ հայագիտության մեծ երախտավոր ակադ. Հակոբ Մանանդյանին նվիրված մի մեծագրություն¹³: Այդ էլ առաջին լուրջ աշխատությունն է՝ նվիրված քազմավաստակ մեծ գիտնականի կյանքին ու գիտամանկավարժական գործունեությանը: Մանանդյանի երախտագետ աշակերտ Վ. Հակոբյանը վերջին տարիներին մի քանի հոդվածներով անդրադարձել էր իր մեծ ուսուցչի կյանքին ու գործունեությանը¹⁴, ¹⁵, ¹⁶:

Վերջերս հրապարակ եղավ վաստակաշատ հայագետի շուրջ 900 էջանոց մեկ նոր ստվարածավալ գործը. «Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարանների (1601—1620 թթ.)» Ա հատորը, որ նա իբրև հեղինակակցի հանդես է գալիս հանգուցյալ ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանի հետ: Այս գործը, որ ակադ. Լ. Ս. Խաչիկյանի ԺԴ և ԺԵ դարերի ձեռագիր հիշատակարանների քառահատոր ժողովածուների սկզբունքով է կազմված, ինչպես նշված է առաջաբանում, «Տարիներ առաջ սկսել էր ակադ. Աշոտ Հովհաննիսյանը և կիսատ թողել»: Որքան մեզ հայտնի է, հանգուցյալ ակադեմիկոսը հիշատակարանները հավաքել էր ոչ ամբողջությամբ, այլ ընտրովի ձևով և կրճատումներով: Վ. Հակոբյանը աշխատանքը ամբողջացրել է իր հիմքից և հասցնելու է այն իր ավարտին: Այն քաղկացած է լինելու հինգ հատորներից, և որոնք, սկսած այդ ժողովածուի Բ հատորի մեծ մասից մինչև 1700 թ., իր տքնաջան ու միայնակ աշխատանքի արդյունք է լինելու: Այս հատորի հիմնական նյութերը քաղված են Մաշտոցյան Մատենադարանի հարուստ ձեռագրերից, ինչպես նաև տպագիր ու անտիպ ձեռագրացուցակներից, մամուլից, գիտական հանդեսներից, առանձին աշխատություններից, Լեհիզդարդից, Երուսաղեմից, Վենետիկից և այլ վայրերից ստացված առանձին մանրալուսանկարներից: Ա հատորը միայն ընդգրկում է 1041 հիշատակարան: Գիրքն ունի առաջաբան (Ա.—ԻԶ), ցանկ սույն հա-

¹³ Լ. Բաբայան և Վ. Հակոբյան, Ակադեմիկոս Հակոբ Մանանդյան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1974:

¹⁴ «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1970, № 3, էջ 57—74:

¹⁵ Նույն տեղում, 1972, № 3, էջ 153—162:

¹⁶ ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, 1973, № 11, էջ 12—20:

տորի համար օգտագործված աղբյուրների (ԻԷ—ԱԱ), 1601—1620 թթ. ձեռագրերի հիշատակարանները (Էջ 1—755), ժամանակագրական օժանդակ ցանկեր (757—758), օտար բառերի բառարան, ցանկեր անձնանունների, տեղանունների, առարկայական և այլն (759—827): Պարզ է, որ ներկա հատորի և նրա բաղկացուցիչ մասերը կազմող հետագա մյուս չորս հատորների լույսընծայումը անսպառ գանձ է հանդիսանալու հայագիտությանը զբաղվող մասնագետների համար:

Ուսումնասիրողն ուսանելի շատ բան կարող է գտնել նաև Վ. Հակոբյանի թեկուզ փոքրածավալ հոդվածներում, բանի որ նրանք ևս ձեռագրագիտական և պատմաբանասիրական արժեք են ներկայացնում: Նման բնույթի հոդված-հրապարակումներից է «Հերոս պատմիչի նորահայտ հիշատակարանը և նրա պատմական նշանակությունը»¹⁷, «Անանուն ժամանակագրության աղբյուրների մասին կամ Վարդան Արևելցու «Պատմութիւն Տիեզերական»-ի համառոտ խմբագրությունը»¹⁸ հոդվածները: Ուշադրության արժանի կարևոր հոդված-հրապարակում է նաև Վ. Հակոբյանի «Մարտիրոս Երզրնկացու ճանապարհորդական նոթերը (XV դար)»¹⁹: Այստեղ նկարագրված է հայ ճանապարհորդի ուղևորությունը, որ սկսած 1489 թ. մինչև 1496 թ. եղել է եվրոպական բազմաթիվ երկրներում և կանգ առել Ատլանտյան օվկիանոսի ափին: Բացի հուշարձաններից նա նկարագրել է նաև իր տեսած քաղաքներն ու բնակիչներին: Զեռագրական բնույթի հոդվածներից են նաև նրա «Ժամանակագրական մի փաստի ճշման շուրջը»²⁰ և «Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 1496 ձեռագրի ժամանակի և հեղինակի հարցի շուրջը»²¹ աշխատությունները: Դարձյալ հայ ժողովրդի պատմության հետ է առնչվում Վ. Հակոբյանի «Աշոտի՝ Բագրատունյաց առաջին թագավորի գահակալության թվականը»²² հոդվածը:

Ուշագրավ է նաև նրա «Մատենագիտական տեղեկություններ բույսերի սելեկցիայի

պատմության վերաբերյալ»²³ հոդվածը, որը ոչ միայն կարևոր է հայ ալեգործության և ընդհանրապես բուսաբանության պատմության համար, այլև ունի գործնական նշանակություն:

Վ. Հակոբյանը ջանացել է նաև հայկական աղբյուրներն ի սպաս դնել սովետական տարբեր ժողովուրդների պատմության ամբողջացման համար: Ինչպես իր ուսումնասիրած ձեռագրերի հիշատակարաններում, այնպես էլ մանր ժամանակագրություններում նա ուշագրավ տվյալներ է գրտել ռուսների, ուկրաինացիների և վրացիների անցյալի պատմության վերաբերյալ^{24, 25, 26, 27, 28}:

Վ. Հակոբյանի գիտական վաստակում բավականին կարևոր թիվ են կազմում նաև նրա գրախոսությունները, որոնցից կարևոր մեկ մասը ուսումնասիրական բնույթի են:

Մեծ ճանասիրության տեր գիտնականի վաստակում դեռևս գտնվում են նաև մի շարք անտիպ աշխատություններ: Անտիպների շարքում բացառիկ արժեք է ներկայացնում Վ. Հակոբյանի «Արիստոտելին վերագրված «Ցաղագս աշխարհի» աշխատության հայ թարգմանության ընդարձակ բնագիրը և այդ աշխատության հայկական մեկնությունները», որը միաժամանակ հանդիսացել է հեղինակի թեկնածուական ավարտաճառը:

Տպագրության համար պատրաստ գործերի շարքում են նաև ԺԷ դարի ձեռագիր հիշատակարանների ստվար 2-րդ և 3-րդ հատորները: Աշխատանքի ընթացքում են նաև «Կանոնագիրք հայոց»-ից դուրս մնացած կանոնական բեկորների ժողովածուն, «Մանր ժամանակագրություններ»-ի 3-րդ հատորը, ինչպես նաև պատմական սկզբնաղբյուրների երկու այլ ժողովածուներ, «Հայ միջնադարյան ճանապարհորդների նոթագրությունները» և «Միջնադարյան փոքր պատմություններ ԺԵ—ԺԸ դդ.» և այլ գործերը:

Վազգեն Հակոբյանը կատարել է նաև բեղմնավոր խմբագրական աշխատանքներ: Ինչպես «Կանոնագիրք հայոց»-ի վրա կատարած նրա աշխատանքները, այնպես

¹⁷ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1948, № 10, էջ 68—74:

¹⁸ Նույն տեղում, 1949, № 7, էջ 51—62:

¹⁹ Նույն տեղում, 1957, № 6, էջ 97—110:

²⁰ ԱՍՀ ԳԱ «Լրաբեր» հաս. գիտությունների, 1974, № 5, էջ 78—81:

²¹ Էջեր հայ ժողովրդի պատմության և բանասիրության, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1971, էջ 137—150:

²² «Revue des Etudes Arméniennes», Paris, nouv. serie, t. II, 1965, p. 273—282.

²³ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1949, № 8, էջ 76—77:

²⁴ Նույն տեղում, 1963, № 2, էջ 45—52:

²⁵ Сборник «Истор. связи и дружбы украинского и армянского народов», Киев, 1965, т. 2, стр. 69—76.

²⁶ Նույն տեղում, Ереван, 1961, т. I, էջ 210—228:

²⁷ «Տեղեկագիր», Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հաս. գիտությունների, 1964, № 3, էջ 61—70:

²⁸ Նույն տեղում, 1950, № 6, էջ 93—98:

Էլ նրա մյուս հայագիտական գործերը եղել են Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ուշադրության կենտրոնում: Վեհափառ Հայրապետի բարձր հոգատարության շնորհիվ է, որ Նոր Զոտյայի Ամենափրկիչ վանքի Մատենադարանից ստացվեց «Հանրապետական համալսարանի լուսանկարչության կանոնագիրը» ձեռագրի լուսանկարչության, մանրածապավենները, որոնք էլ աշխատանքը ավարտելուց հետո Հակոբյանը նվիրել է Մատենադարանին: Այդ ձեռագիրը, ինչպես նշեցինք, աշխարհում մեզ հասած հնագույն օրինակն է «Կանոնագիրը հայոց»-ի և գրված է մեարության ուղղագիծ երկայնագրով 1098 թ. և այն հիմք ծառայեց Վ. Հակոբյանի կողմից պատրաստված գիտական բնագրին: Վեհափառ Հայրապետը 1962 թ. Էջմիածնում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովում, ուր քննարկվում էր «Հայ եկեղեցու Սահմանադրության (Կանոնադրության) մշակման հարցը», իր արտասանած եզրափակիչ խոսքում անդրադարձավ «Կանոնագիրը հայոց»-ին և հավաստեց, որ նրա բնագրի կազմման և ուսումնասիրման գործերով է զբաղվում պատմաբան Վ. Հակոբյանը: Վեհափառ Հայրապետի կողմից դեպի Վ. Հակոբյանի գիտական

աշխատանքները ցուցաբերված բարձր վերաբերմունքի լավագույն գրավականն է հանդիսանում վերջերս Նորին Սրբության կողմից տրված գնահատականի ու օրհնության գիրը, որով բարձր է գնահատում հայագիտությանը նրա մատուցած ծառայությունները, շնորհավորում Մաշտոցյան մրցանակի դափնեկիր դառնալու ստիժիլ և մաղթում նորանոր հաջողություններ («Էջմիածին», 1974, № ԺԲ, էջ 3):

Մոտավոր գծերով այս է Մաշտոցյան մրցանակի դափնեկիր, բազմավաստակ հայագետ, համեստ ու աշխատող, պատմաբան և աղբյուրագետ, պատմական գիտությունների դոկտ.-պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանի կյանքի անցած ուղին: Աղմուկից հեռու, մաքուր գիտական-ստեղծագործական ծաղկման շրջանն է ապրում: Հայագիտությունը դեռևս շատ ու շատ սպասելիքներ ունի իր հավատարիմ նվիրյալից: Երկար ու առողջ բազում տարիներ և հաջողություններ աննկուն հայագետին, որպեսզի մա իր նորանոր բարձրարժեք երկերով էլ ավելի հարստացնի հայագիտության գանձարանը՝ ի փառս հայ մշակույթի և գիտության:

ՍՈՒՐԵՆ ԲՈՒԱՆԶՅԱՆ

